

GENDER JAKO ANALYTICKÁ KATEGORIE

PRO POROZUMĚNÍ SEXUÁLNÍMU OBTĚŽOVÁNÍ /

KATEŘINA KOLÁŘOVÁ, IRENA SMETÁČKOVÁ, PETR PAVLÍK

Gender as an Analytical Category for Understanding Sexual Harassment

Abstract: In the article, the authors respond to the main arguments that were voiced during discussions of the results of the project 'Sexual Harassment in Universities: Incidence and Perception', which the authors' team carried out in 2008–2009. They do not aim to defend the research itself, but rather to analyse the dominant discourse on sexual harassment in the Czech environment from a gender perspective. This is because they see a refusal to accept gender as a relevant analytical category. They argue for the fundamental role of gender in the conceptualization of sexual harassment and for further refinement of its significance in gender-informed definitions of sexual harassment. In the authors' opinion, these definitions do not sufficiently reflect the current state of gender theories. The main argument of the text concerns the relationship between sexual and gender-motivated harassment. The gender perspective offers an intrinsically coherent conceptualization of sexual harassment, including its causes and options for handling individual cases. In the article, the authors discuss the extent to which the gender order is a precondition for sexual harassment. This view allows them to think also about the less discussed types of sexual harassment (e.g. homophobic harassment) or to consider the ambivalence of some situations in which sexual harassment occurs (i.e. the dynamics of pleasant and unpleasant feelings, women's initiative, etc.). At the same time, it reveals that power inequalities do not result only from institutional hierarchies between teachers and students, but also from the logic of the existing gender order.

Keywords: sexual harassment, gender motivated harassment, universities, power

Sexuální obtěžování zůstává i přes značnou medializaci, která proběhla během loňského roku, v českém vysokoškolském prostředí stále tématem problematickým. Na jednu stranu je pozitivní, že v rámci současného společenského konsenzu již není dost dobře možné tvrdit, že problém sexuálního obtěžování neexistuje. Na druhou stranu jsou patrné tendence zužovat sexuální obtěžování na chování, které přímo souvisí se sexualitou, resp. sexuálně motivovaným nátlakem, a odmítat jakékoliv návrhy týkající se preventivních opatření a postupů pro řešení konkrétních případů.

S odmítavými reakcemi jsme se setkali i my v souvislosti s výzkumným projektem, který sledoval výskyt a formy sexuálního obtěžování na vysokých školách.¹ Mezi výstupy projektu patří dvě metodické příručky – *Sexuální obtěžování na vysokých školách: proč vzniká, jak se projevuje, co lze proti němu dělat*, určené vedení vysokých škol a vyučujícím a *Co je sexuální obtěžování a jak se mu bránit*, oslovující studující vysokých škol.² Výzkum, který zahrnoval dotazníkové šetření s účastí 832 studentek a studentů z 11 veřejných vysokých škol v České republice a hloubkové rozhovory se 40 studujícími, prokázal, že sexuální obtěžování je existující problém, který přitom není v českém kontextu téměř na žádné škole systematicky řešen.

Ačkoliv příručky měly informativní charakter a zdůrazňovaly, že jejich cílem je „pouze“ rozšířit povědomí o možných postupech a podnítit diskusi nad nimi, bylo jejich přijetí ambivalentní. Část akademické obce je akceptovala, avšak řada vyučujících i studujících se k publikacím vyjadřovala kriticky.³ V tomto textu reagujeme na hlavní výhrady, které v proběhlé diskusi zazněly, a to nikoliv s cílem obha-

jovat vlastní výzkum, nýbrž analyzovat dominantní diskurs o sexuálním obtěžování, který existuje v českém prostředí, a diskutovat o něm z pozic genderové teorie. Právě odmítání genderu jako relevantní analytické kategorie je společným jmenovatelem většiny těchto kritik. My naopak argumentujeme pro zásadní úlohu genderu v konceptualizaci sexuálního obtěžování, a dokonce pro prohloubení jeho významu ve stávajících definicích sexuálního obtěžování využívaných v českém kontextu, které jej již připouštějí. Tyto definice totiž podle nás nedostatečně reflektují aktuální stav genderových teorií.

Hlavní linie kritiky

Většina našich oponentů a oponentek explicitně deklaruje, že „skutečné“ případy sexuálního obtěžování jsou vážným problémem, který je potřeba řešit.⁴ Naše pohledy se však rozcházejí v otázce konceptualizace fenoménu samého, a tedy v chápání toho, co ony „skutečné“ případy jsou. Protože chceme otevřít diskursivní prostor pro kritickou debatu, pomíjíme osobní, vysoce emotivní i ironizující tón většiny nesouhlasných reakcí a v následujícím textu se věnujeme diskusi o hlavních liniích kritiky, které se obracejí k genderové perspektivě, s níž náš výzkumný tým k sexuálnímu obtěžování přistupoval. Hlavní výhrady jsou v kostce tyto:

1. Sexuální obtěžování se týká výhradně sexuálních/sexualizovaných vztahů a případů, kdy dochází k vynucené, nepříjemné a nevhodné interakci se sexuálním podtextem. Situace, které nemají charakter nevyžádané sexuální pozornosti či sexuálního nátlaku, do této kategorie nepatří,

a měly by být řešeny (pakliže vůbec) jiným způsobem a v jiném kontextu. Naše snaha o prosazení genderové perspektivy údajně neúměrně rozšiřuje definici sexuálního obtěžování a ztěžuje tak její aplikovatelnost v praxi (při řešení tohoto problému);

2. Sexuální obtěžování je důsledkem zneužití mocenské převahy v postavení vyučujících nad studujícími, nemá však nic do činění s genderem. Jinými slovy sexuální obtěžování je považováno za otázku zneužívání moci; přičemž mocenský aspekt je definován pouze ve vztahu k formální a institucionalizované moci, nikoliv k moci vyplývající z genderového řádu;

3. Hierarchie v postavení vyučujících a studujících v rámci instituce univerzity je integrální součástí pedagogického vztahu. Zároveň ale tato mocenská nerovnováha interakci mezi vyučujícími a studujícími zásadně nedeterminuje a studující mají dostatečné možnosti (a měli by i mít morální sílu) se nepříjemným situacím bránit.

Z první výhrady vyplývá, a výsledky výzkumu samotného to potvrzují, že v laickém a z části i v odborném diskursu je sexuální obtěžování zužováno pouze na chování, které přímo souvisí se sexualitou, resp. sexuálně motivovaným nátlakem či nepříjemným a nevhodným chováním se sexuálním podtextem.⁵ Podle našeho názoru je však sexuální obtěžování širší pojem, který se nevztahuje pouze k explicitním atakům na sexuální integritu, ale k jakémukoliv nepatřičnému vyzdvihování pohlavní kategorizace, včetně využívání genderových stereotypů. Naši kritici a kritičky argumentují, že nevyhnutelným důsledkem takového přístupu bude nemožnost rozlišit závažnost různých případů sexuálního obtěžování a bagatelizace nejvážnějších případů sexuálně motivovaných útoků či vydírání. My máme naopak za to, že bez komplexní definice sexuálního obtěžování je nelze pochopit, a potažmo ani adekvátně řešit.

Další dva argumenty tematizují mocenský rozměr vztahů mezi vyučujícími a studujícími. S většinou kritiků a kritiček se shodujeme v tom, že sexuální obtěžování je potřeba vnímat v konkrétním a specifickém kontextu, a to především na pozadí mocenských vztahů a jejich dynamiky. Rozcházejí se však s nimi v jejich konceptualizaci. Zatímco náš výzkum vychází z předpokladu, že institucionalizovaná asymetrie vztahu mezi vyučujícími a studujícími významně omezuje možnost studujících čelit sexuálnímu obtěžování ze strany vyučujících, naši kritici upřednostňují koncept svobodné vůle studujících, u kterých předpokládají (resp. normativně postulují) prakticky neomezenou schopnost odmítnout nechtěné a nepříjemné chování ze strany vyučujících. Opakovaně byla také tematizována schopnost/možnost studujících získat mocenskou převahu nad vyučujícími.

Zásadní rozdíl ve východiscích tak spočívá v genderové perspektivě, přičemž podtextem argumentu našich kritiků je zpochybňování genderu jako jednoho z faktorů, který vstupuje do interakcí mezi vyučujícími a studujícími a má

zásadní vliv na situace, v nichž dochází k sexuálnímu obtěžování.

Gender v konceptualizacích sexuálního obtěžování

Na úvod budiž řečeno, že většinově akceptované definice sexuálního obtěžování vesměs vycházejí z tzv. sociokulturní teoretické tradice, a proto automaticky reflektují skutečnost, že gender je součástí dynamiky obtěžujících či nepříjemných situací. Alternativní teoretické modely (biologicko-evoluční modely, organizační modely a individuální model) (Angelone et al. 2005),⁶ jejichž představení není v rámci tohoto textu možné, byly vesměs shledány teoreticky nedostatečnými.

Za nejvlivnější, přinejmenším v českém prostředí, můžeme označit definici L. Fitzgerald (Fitzgerald et al. 1995), která rozpracovala původní definici J. Tilla (1980).⁷ Do sexuálního obtěžování řadí tři skupiny projevů: a) sexuální nátlak, b) nevyžádanou sexuální pozornost, c) genderové obtěžování.⁸ Toto členění je dnes využíváno nejen v teoretických diskusích (vztahují se k němu nebo se proti němu vymezují), ale také při konstrukci výzkumů (strukturuje údaje o výskytu sexuálního obtěžování)⁹ a při formulování praktických opatření, proto je důležité reflektovat jeho teoretické limity.

Jak je z uvedeného výčtu chování vidět, genderové vztahy a související mocenské dynamiky jsou v rámci této definice pojímány jako jedna partikulární součást širší problematiky sexuálního obtěžování. Gender je tedy chápán pouze v souvislosti s uplatňováním genderových stereotypů, tj. zjednodušujících a paušalizujících předpokladů, které na základě představy o „danosti“ a „přirozenosti“ pohlaví postulují stejně „přirozená“ a „daná“ očekávání vůči jednotlivcům. Genderové obtěžování (*gender harassment*) je definováno jako „široké spektrum verbálního a neverbálního chování, které není cíleno na konsenzuální vztahy, ale které vyjadřuje urážlivé, nepřátelské nebo ponižující postoje k ženám. Některé příklady zahrnují nadávky, pomluvy, zesměšňování a gesta se sexuálním podtextem; vystavování nebo distribuci obscéních nebo pornografických materiálů; genderově založenou šikanu; a výhrůžné, ponižující či nepřátelské jednání“ (Fitzgerald et al. 1995: 430).

Výsledky našeho dotazníkového šetření ukazují, že takto definované genderové obtěžování (např. vtipy či urážlivé komentáře znevažující ženy či muže) tvoří velkou část obtěžujících situací. Setkalo se s ním 62 % studujících¹⁰ (Smetáčková, Pavlík 2010). To koresponduje se zahraničními (Brandenburg 1997, Paludi et al. 2006) i českými výzkumy (Vohlídalová 2010).

Jakkoliv jsou tato zjištění zajímavá, považujeme konceptualizaci genderu pouze v intencích stereotypů a stereotypních genderových rolí za nedostatečnou. Nedokáže totiž například pojmut rozdíly a jemnější diferenciaci mezi genderovými kategoriemi, čímž femininitu a maskulinitu homogenizuje (Kimmel 2004) a zároveň je zpětně reifikuje v binární opozici i v jejich univerzálnosti. Tím také znač-

ně zjednodušuje způsob, jakým se v rámci těchto koncepcí uvažuje o utváření genderových/sexuálních identit, subjektivních pozic a sebevnímání, a o úloze, jakou tento složitý proces může hrát pro vytváření obtěžujících situací. I proto tento koncept nemůže nabídnout přesvědčivý vhled do situovaných motivací aktérů jednotlivých interakcí. Na příkladu debat o mocenském aspektu vztahu vyučujících a studujících v jedné z následujících podkapitol chceme ukázat, jak potřebné je naopak přenést diskuse o genderu do komplexnějších rovin, tj. „za“ koncept stereotypu. Opíráme se proto o koncept genderového řádu, který osvětluje proces, skrze který abstraktní moc přechází do konkrétních těl a v rámci somatizace genderových hierarchií se stává „součástí“ aktérů/rek i jejich sebepojímání.

Dalším bodem naší kritiky definice formulované L. Fitzgerald je způsob, jakým pracuje se vztahem obou kategorií. Oddělování genderového obtěžování a obtěžování se sexuálním podtextem jakožto dvou víceméně separátních forem obtěžujícího chování vede podle nás k nedostatečnému přihlídnutí k vzájemné provázanosti mezi genderem a sexualitou. Za podobně problematické považujeme, že sexualita je zde implicitně definována jako kategorie obecnější, nadřazená genderu (viz vztah konceptů „sexuální obtěžování“ a „genderové obtěžování“). Takové pojetí nejenom že neposkytuje dostatečný analytický vhled do problematiky genderového obtěžování, ale dokonce není ani adekvátní oporou pro analýzu těch forem obtěžujícího chování, jež na zavedené definice nahlíží čistě prizmatem sexuality. Genderové vztahy totiž nelze považovat pouze za podmnožinu vztahů sexuálních,¹¹ ale naopak gender je „jedním z normativů, skrze které probíhá regulace sexuality“ (Butler 1994: 24) a v tomto smyslu se jedná o obecnější koncept. Sexualita je strukturována genderem.

Z tohoto hlediska je klíčové přenést do českého kontextu dvojitý význam pojmu „sex“. Ten jednak evokuje sociálně-kulturní určenost těl projevující se právě v jejich rozčlenění do dvou odlišných a zároveň komplementárních pohlaví,¹² jednak odkazuje k sexualitě, tj. ke specifickým tělesným aktům (Foucault 1999). Sexualita není podle Foucaulta to, za co chce být vydávána: přirozenou aktivitou těl, která jsou od přírody odlišná, mužská a ženská. Naopak představa o přirozenosti sexuality je již sama součástí její mnohoúrovňové disciplinace a společensko-politické regulace. Ta ovšem nespočívá pouze ve společenském sankcionování „dobré“, společensky produktivní, resp. „lidské“ sexuality (srov. také Rubin 1992) a v zakazování a trestání takových projevů sexuality, které tato kritéria nesplňují. Disciplinace a regulace sexuality proniká na samotnou úroveň těl. Těla, kterým je dovoleno se na sexuální aktivitě podílet a která vznikají (až) jako výsledek sociálních a především mocenských vztahů. Biomocenská disciplinace sexuality a využívání sexuální síly pro zvyšování a zefektivňování biopolitického potenciálu populace si vynucují rozdělování těl podle „pohlaví“ (Foucault 1999). Jinak řečeno, udržování systému pohlavní duality je důsledkem společenské funkcionalizace sexuali-

ty. Foucaultův argument o vzájemné podmíněnosti normativních definic genderu a sexuality dále rozvádí např. Judith Butler v konceptu „heterosexuální morfologie“: „[A]by se subjekt stal plně člověkem, musí být jeho gender a sexualita [v originále „sex“, pozn. aut.] uvedeny v soulad. Nesoulad mezi nimi (...) je to, co způsobuje vyloučení jedince ze sféry humánního“ (Butler 1996: 67).¹³

Představy o přirozené sexualitě, která je vyústěním přitažlivosti biologicky daných (a přirozených) pohlaví, se tedy ukazují jako teoreticky neadekvátní. Namísto toho se sexualita, pohlaví (resp. gender) i touha vyjevují jako produkty specifických sociálních vztahů, zasazených do konkrétních historických kontextů. Podobně neadekvátní jsou konceptualizace sexuálního obtěžování, které oddělují formy obtěžování se sexuálním podtextem od genderového obtěžování, neboť zneviditelňují způsoby, jakými jsou tyto situace vždy podmíněné fungováním konkrétního genderového řádu (viz část 1, výčet kritických argumentů, bod 1). Jeli-kož sexualita a gender jsou navzájem neoddelitelně provázané a sexualita je strukturována genderem, nelze o sexuálním obtěžování uvažovat, ani tento koncept aplikovat bez přihlídnutí k genderové perspektivě.

Sexuální obtěžování a (genderované) formy moci

Uvažujeme-li o sexuálním obtěžování v rámci vysokoškolských institucí a specificky v kontextu vztahů mezi vyučujícími a studujícími, vystupují do popředí dvě strukturální osy, které produkují mocenský diferencíál: 1. rozdíl v postavení vyučujících a studujících v rámci vysoké školy jakožto instituce, 2. postavení aktérů v rámci genderového řádu. Na první pohled je to právě spolupůsobení obou dimenzí mocenského rozdílu, které je konstitutivním aspektem sexuálního obtěžování mezi vyučujícími a studujícími. To potvrzují i výzkumy, které ukazují (např. Dziech, Hawkins 1998, Kelly, Parsons 2000, Paludi 2006),¹⁴ že nejčastější scénáře sexuálního obtěžování kombinují obě formy moci: mocenský rozdíl vyplývající z pozice aktérů a akterek v instituci vysoké školy posiluje mocenský rozdíl odvíjející se od postavení v genderovém řádu – ve většině případů vyučující (muž) využívá mocenské převahy nad studentkou (ženou). Jde tedy o situace, kdy (obvykle nereflextovaná) převaha vyplývající z genderového řádu na straně vyučujícího vede ke zvýraznění převahy dané institucionalizovaným vztahem a analogicky k dalšímu oslabení pozice studujících.¹⁵

Nicméně při bližším zkoumání je záležitost komplikovanější, neboť, jak podotýká Michael S. Kimmel (2004), institucionální logika i modus fungování společenských institucí, a tedy i vysokých škol, jsou strukturovány genderem. Jako princip sociální struktury a mechanismus vytváření strukturálních nerovností je totiž gender vepsán již do základní organizace společnosti a *předchází* tak konkrétním sociálním interakcím a momentům uplatňování distinkce mezi „ženským“ a „mužským“ (Scott 1986: 44–47). Přes zdánlivou neutralitu jsou v rámci vysokých škol uplatňovány genderově specifické normativy a standardy na kvalifika-

ci a kariérní postupy i na samotný průběh a strukturu vzdělávání. Jinými slovy samy instituce hrají aktivní a důležitou roli v reprodukování genderových nerovností a hierarchií ve společnosti (srov. Kimmel 2004: 101–106, Renzetti, Curran 2003: 124–174).

Z řečeného vyplývá, že není možné uznat existenci sexuálního obtěžování a zároveň konstatovat, že je způsobeno pouze mocenským rozdílem v pozicích vyučujících a studujících, jako by chtěla výše uvedená kritika (viz kapitolu 1, výčet kritických argumentů, bod 2). Toto stanovisko, jež mimochodem rezonuje s organizačními modely sexuálního obtěžování, se zdá být důsledkem specifického odmítání genderu jako relevantní analytické kategorie, se kterým se sice v českém kontextu stále setkáváme, ale které není obhajitelné ve světle současné sociální teorie.

Nicméně, přestože jsou moc vyplývající z genderového řádu a moc vyplývající z hierarchie konkrétních společenských institucí ve skutečnosti vzájemně provázané, lze o nich pro účely analýzy uvažovat odděleně. Tak lze například postihnout situace, kdy nejsou obě osy mocenské diferenciace ve shodě jako v případě tzv. *contra power* obtěžování, kdy je obtěžující v nižší pozici v rámci hierarchie instituce než obtěžovaná osoba (DeSouza, Fansler 2003). V případě vysokoškolského prostředí se obvykle jedná o situace, kdy studující využijí mocenské dynamiky produkované genderovým řádem k „přebití“ mocenského diferenciálu pramenícího z formálního vztahu vyučující – studující (např. student obtěžuje učitelku).

V této souvislosti je zajímavé se alespoň v krátkosti vrátit k výstupům z našeho výzkumu. Součástí dotazníku bylo posuzování modelových scénářů, včetně situace, kdy student/ka do testu vloží osobní vzkaz či komentář ke vzhledu učitele/ky, což respondenti/ky považovali za nevhodné až obtěžující, ačkoliv v rámci rozhovorů se varianta překročení hranic profesního pedagogického vztahu ze strany studujících objevovala minimálně. Když už byly uvedeny situace, kdy studující připouštěli snahu (ať již uvědomovanou či nikoliv) o změnu mocenských hierarchií ze stran studujících, ve většině případů se jednalo o příklady, kdy studentky aktivně využívaly své „ženskosti“ a sváděly vyučující. Jak hodnotit tyto výsledky? Jistě se do tohoto rozporu ve výpovědích promítá vícero faktorů, nicméně je nutné alespoň zvážit možnost, že do retrospektivního hodnocení studujících zasahují stejné stereotypy, které strukturují celospolečenskou debatu o sexuálním obtěžování, tj. stereotypní představy o „ženských zbraních“, o „přirozeném sexuálním napětí“ mezi studujícími a vyučujícími apod. K těmto tématům se vracíme blíže v následující kapitole.

Sexuální obtěžování jako regulace akademického prostoru

Za výrazné specifikum české debaty o sexuálním obtěžování je možné považovat nejenom odmítání genderové perspektivy, ale také zpochybňování preventivních opatření, která jsou vnímána jako omezení akademických svobod¹⁶ s poten-

ciálně dalekosáhlými důsledky pro autonomii akademického prostoru i pro autonomii vztahu mezi vyučujícími a studujícími.¹⁷ V této souvislosti byly obvykle vyjadřovány obavy z regulace svobodného akademického prostoru, kterou by, jak se kritici a kritičky domnívají, mechanismy nastavené k prevenci a řešení případů sexuálního obtěžování přinesly.

Zde je v první řadě na místě podotknout, že akademické svobody nejsou a nemohou být považovány za absolutní a za automaticky dané. I v současnosti je vztah mezi vyučujícími a studujícími regulován pravidly (např. studijním a zkušebním řádem) a svobody vyučujících jsou ohraničeny v řadě dalších případů. Zneužití moci ze strany vyučujících mají například zabránit opatření, která studujícím dávají možnost se bránit, pokud mají pocit, že jim bylo ukrivděno při známkování, nebo v případech, kdy je vyučující šikanují.

Již sama existence těchto pravidel jasně dokumentuje vědomí, že mezi vyučujícími a studujícími existují institucionalizované mocenské rozdíly, které mohou být zneužity ze strany vyučujících, a dokumentuje snahu případnému zneužití moci zabránit a nabídnout možnosti obrany a prevence. Jak tedy vysvětlit zřetelný rozpor mezi akceptací uvedených opatření a odporem proti zavedení preventivních opatření v případě sexuálního obtěžování, který je zaštitěný argumenty o ohrožení akademických svobod?

Dáváme k úvaze, zda jedním z možných vysvětlení není neschopnost či neochota vidět případy sexuálního obtěžování jako problém strukturálně nerovného postavení a zneužití moci. S tím souvisí odmítání genderové perspektivy, která tematizuje institucionalizované a strukturálně podmíněné genderové nerovnosti a hledá systémová řešení, i přesvědčení, že podobné excesy jdou na vrub selhání jednotlivců a jako takové musí být řešeny ad hoc. Průvodním jevem zdůrazňování individuální roviny je obvykle implicitní přenášení zodpovědnosti za řešení obtěžujících situací (a potažmo i zodpovědnost za prevenci podobných situací) na studující.

V této souvislosti je často argumentováno dospělostí studujících. Skutečnost, že jsou formálně dospělí, je považována za záruku toho, že se umí a mohou proti nevyžádanému chování ohradit. Zároveň je na ně kladena zodpovědnost se v podobných situacích bránit. To je patrné například v ironické poznámce v blogu Fatimy Cvrčkové (2010): „Na vysoké škole sice možná studují dospělí lidé, nelze na nich ale nechat jakoukoli část zodpovědnosti za to, jak a s kým navazují intimní vztahy. Za vše odpovídá výhradně učitel, jehož je nutno stíhat za cokoli, co by případně mohlo být vnímáno jako obtěžující (např. pohled do výstřihu studentky, být i výstřih byl zjevně určen k přitahování pohledů).“¹⁸ Podobné vyznění má i formulace Jana Horského (2009: 1):

Vedle těch podob sexuálního obtěžování, které hraničí se znásilňováním či které jsou přímým vymáháním sexuálního styku (a které tudíž lze za pomoci stávajících norem kvalifikovat třeba i z hlediska trestního práva), je nesčetné množství situací, v nichž se jedna zúčastněná osoba cítí být (sexuálně) obtěžována, aniž by to bylo záměrem

druhé zúčastněné osoby. Je věcí naší etické integrity, sociální inteligence a dovednosti komunikovat, abychom dovedli tyto případy běžně a bez problémů řešit. Věta: „promiňte, pane kolego/paní kolegyně (pane profesore/paní profesorko), to mi vadí...“, je přeci v každé situaci vyslovitelná a integritní osobnost takové sdělení přeci respektuje [...] Nepomohou nám nové normy, ale odvaha ohradit se, pokud mi cokoli vadí, popřípadě následná odvaha pojmenovávat nepřístojnosti a odvaha je řešit.

Oba uvedené citáty demonstrují dva obecnější rysy české debaty o sexuálním obtěžování: 1. neadekvátní konceptualizace mocenských aspektů vztahu mezi vyučujícími a studujícími, 2. neschopnost či v horším případě neochota vidět a uznat spolupůsobení obou výše uvedených dimenzí mocenského rozdílu.

Je přitom samozřejmé, že institucionalizovaná učitelská pozice nechrání jednotlivé vyučující proti nepřijemnému a/nebo obtěžujícímu chování ze strany studujících. Je také možné, že se mohou vyskytnout případy, kdy se studující snaží získat převahu nad vyučujícími. Nicméně je nezpochybnitelné, že v rámci specifického institucionálního pole univerzity jsou to především vyučující, kdo ze svého formálně nadřazeného postavení určují pravidla a vymezují hranice. Nejenže vyučující definují formální standardy (nároky na absolvování kurzů a na kvalitu odevzdávaných prací, včetně termínů aj.), ale určují také méně formální aspekty studia, jako je frekvence konzultací, forma a kvalita komentářů poskytovaných ke studentským pracím atd. Studující mohou tyto součásti studia v některých případech ovlivnit, ale rozhodovací pravomoc je vždy výrazně vychýlena ve prospěch vyučujících jako jednotlivců i jako skupiny.¹⁹ Přestože tedy ani v rámci formálního řádu instituce vysoké školy nejsou studující bez moci (např. zastoupení v akademickém senátu, výběr kurzů, studentské hodnocení výuky apod.), v postavení vyučujících a studujících, a tedy i možnostech volby a vyjednávání, je zásadní rozdíl, který vyplývá přímo z povahy jejich institucionálního vztahu.

Jestliže studující mohou dosáhnout vychýlení mocenské nerovnováhy ve svůj prospěch, je to vždy vychýlení dočasné a podmíněné konkrétní situací, zatímco mocenská převaha vyučujících vyplývá z logiky pedagogického vztahu. Jinými slovy, jednoznačná mocenská převaha vyučujících je daná formálním řádem instituce, kdežto možnosti studujících tuto mocenskou převahu zvrátit či upravit jsou vesměs vázány na konkrétní situační dynamiku a na neformální řád nezakotvený v instituci vysoké školy.

Zřejmě není náhodou, že za nejčastější zdroj neformální moci bývá uváděna sexuální přitažlivost studentek (viz např. Cvrčková výše). Samotná debata o sexuálním obtěžování, resp. o mocenské dynamice vztahu vyučující – studující, tak rozehrává genderová klišé a stereotypy. V diskusích se téměř automaticky předpokládá, že to jsou především studentky/ženy, kdo má k neformální moci nejenom přístup, ale kdo je také ochoten ji využívat při vyjednávání po-

stavení v rámci školské instituce.²⁰ Střet formálních a neformálních forem moci se tak redukuje na stereotypizovanou postavu prospěchářské, vypočítavé, učitelskou bezbrannost zneužívající „svádivé studentky“.

K situacím, kdy jsou vyučující (nezávisle na své genderové příslušnosti) vystaveni svádění či snahám o překročení formálně ustaveného vztahu mezi vyučujícími a studujícími, zřejmě dochází. To však nic nemění na tom, že kontrolu v těchto situacích mají vyučující, kteří z titulu své pozice mohou určovat pravidla a vymezovat hranice. V této souvislosti stojí v první řadě za povšimnutí, že nezřídka titíž lidé, kteří odmítají genderovou perspektivu, argumentují neformální mocí studujících vycházející z genderového řádu. Důležitější je však otázka, proč jsou strategie využívání neformálních forem moci ze strany studujících stavěny na roveň situacím, ve kterých dochází ke zneužívání formální moci vyučujících (často umocněné pozicí v rámci genderového řádu)?

Není potřeba zvlášť zdůrazňovat, že zaměřením na obraz „svádivé studentky“ nedochází k ničemu jinému než k oživení tradičních negativních a stereotypizovaných významů spojených s ženskou sexualitou. Odvádí se tak pozornost od zásadní skutečnosti, že genderová dynamika vztahu mezi vyučujícími a studujícími ve většině případů mocensky a strukturálně nadřazenou pozici vyučujících spíše posiluje než naopak. Zároveň zde dochází k esencionalizaci sexuality jakožto primárního, „přirozeného“ a nevyhnutelného principu organizace společenských vztahů. Sexuální přitažlivost je totiž definovaná jako ze své podstaty nekontrolovatelná, neboť vzniká všude a vždy tam, kde se setkávají muži se ženami, a má ryze individuální povahu. Z toho mimo jiné plyne, že této přitažlivosti není možno (a jakožto přirozenému aspektu mezilidských vztahů ani není záhodno) bránit; a to ani v rámci vztahu mezi vyučujícími a studujícími. Dobře to ilustruje následující úryvek z příspěvku do internetové diskuse k novinovému článku S. Komárka a H. Havlíčka (2010):

Není (...) lepší si nejpозději na vysoké začít zvykat, že prostředí, kde se vyskytují muži i ženy, je vždy více či méně latentně sexualizované? Neboli, jak napsal antropolog Zdeněk Justoň: Z antropologických poznatků jasně plyne, že k diverzifikaci žen a mužů dochází ve všech lidských komunitách, i v nejmenších lidských skupinách. Touhou mužů a žen je neustále zvýrazňovat své odlišnosti, rozdíly, které je navzájem nevzdalují, ale vášnivě přitahují. (Melichová 2010)

Předpoklad o sexualizovaném charakteru sociálních interakcí se však vine všemi uvedenými citáty jako červená nit. Ponechme stranou, že se sexuální podmíněnost sociálních vztahů postulují jako antropologická konstanta, a zcela se tak opomíjí nejenom odlišné kulturní a významové kontexty, ale i sociální a kulturní podmíněnost a situovanost sexuality jako takové. Nezpochybňovaný předpoklad o erotizovaném základu veškerých sociálních interakcí mezi muži a ženami lze chápat jako příklad „doxick[ého] kon-

senzu o smyslu jednání“ (Bourdieu 2000: 33). Doxou Bourdieu označuje „[t]o, co se dnes jeví jako samozřejmé, ležící mimo jakoukoliv úvahu či volbu“, tedy schémata myšlení, která se prosazují jako dominantní správný pohled či jako „přirozený postoj“ (Bourdieu 1998: 90). Doxa tedy není odkazem k přirozenosti, nýbrž odkazuje na systém nadvlády a hegemonického ovládání. Přesvědčení o nutné a přirozené (a tudíž nevyhnutelné) sexualizaci veškerých sociálních vztahů je proto třeba číst jako doxické přitakání (historicky vzniklému) systému nadvlády genderového řádu. Paradoxním důsledkem androcentrického uspořádání a „nadvlády mužů“ je pak to, že „nadvládou produkovaná sociální skutečnost často zpětně potvrzuje představy, jichž se nadvláda dovolává a jimiž se ospravedlňuje“ (Bourdieu 2000: 32). Genderový řád a „symbolické násilí“, které vzniká v rámci nadvlády jedné skupiny nad ostatními, „je tak neustále legitimováno praktikami, které samo plodí: protože dispozice žen jsou plodem *nepříznivého předsudku* vůči ženství zabudovaného do řádu věcí, nemohou ženy jinak, než tento předsudek neustále potvrzovat“ (Bourdieu 2000: 32).

Doxa o sexualizovaném charakteru sociální interakce slouží k zneviditelnění genderové dynamiky a nerovností vyplývajících z genderového řádu, což ilustrují i uvedené citáty. Představa o latentní sexualizaci veškerých sociálních interakcí zasazuje sociální vztahy nejenom do kontextu (zdánlivého) „přirozena“, ale současně také „přirozena“, které je determinováno systémem binárních opozic „pohlavních“ odlišností a implicitně i reprodukcí. Zdánlivě přirozené pohlavní odlišnosti tak esencionalizuje a univerzalizuje, čímž dochází k legitimizaci nerovností a symbolické nadvlády. Z tohoto pohledu je symptomatické, že argument o „přirozené“ sexualizaci vztahů se objevuje v kontextu debat o mocenské dimenzi institucionálních struktur vysoké školy a o jejich genderovém rozměru.

Argumenty o a priori „svádivých studentkách“ vycházejí i v jiných ohledech z neznalosti genderového řádu. Každý jedinec pro to, aby byl sociálně rozpoznatelný jako subjekt, musí naplňovat předepsané skripty genderových kategorií. Tyto skripty se stávají součástí našich těl a našich vtělených habitů, „vztahy nadvlády musí přejít do těl“, aby se arbitrární rozdělení lidských bytostí na dvě skupiny „muži“/„ženy“ staly přírodním zákonem: „[A]rbitrárně nastolené odlišné identity se ztělesňují v habitech (...) teprve za cenu a v důsledku obrovské, rozptýlené a neustálé socializační práce“ (Bourdieu 2000: 25). Všichni jsme jako sociální subjekty povinni naplňovat genderové normativy, jejichž součástí jsou i normativy erotizovaného/sexualizovaného chování a interakcí. Toto je zcela zásadní pro diskuse o sexuálním obtěžování a specificky pro debaty o svádivých studentkách. Je možné namítnout, že studující chovající se „svádivě“ tak činí i proto, že tímto způsobem naplňují (performují) formy chování, které se od nich ve společnosti očekávají. Činí tak samozřejmě i vyučující. Zásadní rozdíl však spočívá v tom, že vyučující jako nositelé profesionality by si měli být těchto aspektů sociálních vztahů vědomi (resp. o jejich zvědomění by měli aktivně usilovat) a měli by s nimi umět zacházet.

Mluvíme-li specificky o vztazích mezi vyučujícími a studujícími, je potřeba poukázat i na další problematický rozměr představy o přirozené sexualizaci sociálních vztahů. Je nasnadě, že tato doxa slouží i k ospravedlnění a legitimizaci dynamiky, která převrací vztah primárně definovaný profesně (vztah mezi vyučujícím a studujícím) do vztahu sexualizovaného a potenciálně partnerského. Tím přesvědčení o přirozenosti sexuálního rozměru ve vztazích mezi vyučujícími a studujícími otevírá dveře pro překračování hranic definovaných profesionalitou a profesionálním charakterem vztahu (viz níže) a rozšiřuje pole pro uplatnění mocenské dynamiky zakotvené v genderovém řádu.

Definice z učitelské a studentské perspektivy

Jak bylo předesláno v úvodu, jednou z největších výhrad vůči našemu výzkumu bylo údajně příliš široké vymezení sexuálního obtěžování. Kritizovaná šířka se týkala dvou aspektů: 1. zahrnutí genderové perspektivy, 2. zahrnutí záměru i důsledku obtěžujícího chování.

Prvnímu aspektu jsme se již dostatečně věnovali výše. Druhá výhrada se vztahovala ke skutečnosti, že klademe důraz jak na záměr, tak na následek obtěžujícího chování mezi vyučujícími a studujícími. Každý z těchto aspektů přitom akcentuje odlišnou perspektivu – v případě záměru obtěžování se uplatňuje perspektiva původce (tj. učitele/ky), v případě následku obtěžování perspektiva osoby, na kterou je obtěžující chování směřováno (tj. studenta/ky).²¹ V definicích dochází často k oddělení těchto úhlů pohledu. Například J. B. Pryor a K. MacKinney (1995) v definici postulují jako základní podmínku pro to, aby chování bylo označeno jako sexuální obtěžování, zneužití mocenské převahy ze strany vyučujících, zatímco naopak L. Kalof et al. (2001) stanovuje za základní podmínku negativní dopady na zdraví, psychiku a výkony obtěžovaných osob.

Uvedený rozpor mezi učitelskou a studentskou perspektivou souvisí obecněji se způsobem konceptualizace sexuálního obtěžování. Mezi definicemi, které se vyvíjely od 80. let, můžeme rozlišit dvě základní skupiny. První představují tzv. objektivní definice (neboli definice a priori), které vymezují konkrétní projevy či přesné charakteristiky obtěžujícího chování (např. Paludi, Barickman 1998). Na základě těchto definic je možné „zvenku“ stanovit, zda chování spadá do sexuálního obtěžování. Druhá skupina definic klade důraz na individuální pohled osoby, vůči níž je potenciálně obtěžující chování namířeno. Pouze takové chování, které daná osoba vnímá jako nepříjemné, a případně které označuje příslušným pojmem, je poté považováno za sexuální obtěžování (např. Fitzgerald 1995). Tyto definice v protikladu vůči předcházející skupině definic nazýváme subjektivními. Je důležité předeslat, že objektivní a subjektivní přístup k vymezení sexuálního obtěžování se v současné době často kombinuje (např. Gutek 1995). Vyvolání nepříjemných pocitů či alespoň způsobení negativních následků (které nemusí vždy korespondovat s prožíváním) je mnohdy jednou – nikoliv však jedinou, ani

hlavní – z charakteristik, které sexuální obtěžování musí splňovat.²²

Nicméně v případě vzdělávacích institucí bývá subjektivním faktorům na straně studujících přičítána doplňková či dokonce vedlejší úloha. Důvodem je charakter škol, které stojí na formální i neformální asymetrii mezi vyučujícími a studujícími. Studující mají z různých důvodů tendenci obtěžování ze strany vyučujících neřešit, zlehčovat, či dokonce aktivně přijímat. Mezi těmito důvody převažují: a) obavy z možné penalizace od vyučujících, b) důvěra ve vyučující a školu, c) atraktivita vyučujících vyplývající z jejich věku, vzdělanosti a sociálního postavení, d) absence institucionální a vrstevnické podpory, e) snaha získat výhody v rámci vzdělávacího systému, který je mocensky asymetrický (např. Dougherty 1999, Paludi et al. 2006).

Vzhledem k tomu, že studující mají systémově omezené možnosti uvědomit si sexuální obtěžování a vystoupit proti němu, je při tematizaci sexuálního obtěžování ve školním prostředí podstatně větší důraz kladen na vyučující. Od nich se očekává ochota i schopnost prevence a případně intervence případů sexuálního obtěžování.

V této souvislosti je dobré připomenout příspěvek J. Horského (2010), který byl publikován jako recenze na příručku vzešlou z našeho projektu. Horský polemizuje se zodpovědností vyučujících za eliminaci sexuálního obtěžování a argumentuje přitom pro zahrnutí hlediska intencionality, které by rozlišovalo mezi chováním a jednáním. Na jeden pól umísťuje *chování*, které je pro druhého člověka obtěžující, aniž by to iniciátor měl původně ve svém záměru, na druhý pól staví *jednání*, které je obtěžováním ve svém důsledku i záměru. Podle Horského lze za obtěžování považovat pouze jednání. V případě užití této logiky by ale definice sexuálního obtěžování pracovala se subjektivním míněním obtěžujícího člověka, který by se tak v konečném důsledku stal arbitrem toho, zda v dané situaci k obtěžování docházelo, či nikoliv.

Proti tomuto pojetí namítáme, že v mocensky nerovném prostředí nelze přesouvat kontrolu na stranu obtěžujícího člověka. Z tohoto hlediska platí, že sexuální obtěžování by mělo zahrnovat spíše důsledky pro studující než záměry vyučujících. Navíc zde existuje zřetelná učitelská povinnost minimalizovat sexuální obtěžování, která podle nás vyplývá z faktu, že jsou tvůrci a garanty instituce. Studující se na vytváření pravidel instituce podílejí v neporovnatelně menší míře. Je-li instituce nastavena tak, že umožňuje, aby došlo k sexuálnímu obtěžování, případně nastalé případy neřeší, jedná se primárně o selhání vedení školy a pedagogického sboru. Zodpovědnost vyučujících však plyne i ze samotné ideje jejich profesionality. Profesionalita předpokládá nejen následování hodnot a principů, ale také – a především – vysokou reflexivitu či alespoň snahu o ni. Vyučující jako profesionálové by měli praktikovat seberefexi a na jejím základě by měli odhalit, pokud se v některé oblasti začínají vzdalovat od hodnot a principů, které jsou v dané odborné komunitě platné.²³

J. Horský tím, že odděluje jednání od chování a spojuje sexuální obtěžování výhradně se záměrností, směřuje k omezení reflexivity, a tedy profesionality vyučujících. Náš argument míří přesně opačným směrem. Profesionalita vyžaduje, aby maximum chování bylo jednáním, a to v tom smyslu, že je buď předem vedeno jasným záměrem, jenž se slučuje s hodnotami a principy komunity, nebo že je přinejmenším zpětně nahlédnuto a zvědoměno. Podmínkou je, že vyučující přijmou svoji zodpovědnost za to, aby byl školní prostor vymezen jako „ne-sexualizovaný“, tj. aby v něm jako podstatné třídící kritérium nevystupovaly genderové kategorizace, nýbrž především či výhradně nadání a studijní výkony.

Závěrem

Na předchozích stránkách jsme argumentovali, že nelze přijmout ty definice sexuálního obtěžování, které považují genderové obtěžování pouze za jednu podkategorii širšího konceptu sexuálního obtěžování (např. Fitzgerald 1995). Přičemž genderovým obtěžováním se míní užívání urážlivých projevů, které vyrůstají z genderových stereotypů a které mohou být namířeny jak vůči skupinám žen či mužů, tak i vůči konkrétním osobám. Zahrnutím genderově-stereotypního chování jako obtěžujícího chování, vedle sexuální pozornosti a sexuálního nátlaku, sice na jednu stranu došlo ke komplexnějšímu pojmání sexuálního obtěžování, na stranu druhou však tato implementace genderové perspektivy s sebou přináší i výrazné nedostatky. Nejenom že zde dochází k ustavení hierarchie mezi sexualitou a genderem (ve prospěch sexuality, která je vnímána jako nadřazená), ale zároveň dochází ke zploštění pohledu na obě kategorie. Proto navrhuje konceptualizovat sexuální obtěžování jako fenomén (spolu-)produkovaný genderovým řádem, jehož součástí je i sexualita a sexualizované vztahy, a které tudíž nelze adekvátně teoretizovat bez přihlídnutí k genderové perspektivě.

Převrácení logiky, v níž nahlížíme na vztah mezi sexualitou a genderem, vede k následujícím terminologickým konsekvencím: sexuální obtěžování (resp. sexuální nátlak a sexuální pozornost) by nemělo být nadřazeným pojmem, nýbrž označením pro dílčí kategorii chování. Souhrnné označení by naopak mělo odkazovat k genderovému řádu jakožto původu veškerých obtěžujících projevů, ať již mají ryze sexuální charakter, využívají genderové stereotypy k získání převahy nebo nabývají jiné formy. Za sémanticky vhodné označení považujeme „genderově motivované obtěžování“. Uvědomuje si však, že zavedenou terminologií lze jen obtížně měnit, a proto za změnu ani neplédujeme. Z uvedených důvodů se však přikláníme alespoň k tomu, aby pojem sexuální byl v českém kontextu užíván v širším významu, který by více korespondoval s významem anglického pojmu „sexual“. Ten odkazuje jak k sexualitě a sexuálnímu chování, tak k pohlavně-genderovým kategoriím a vztahům mezi lidmi, které tyto kategorie naplňují. Teoretický argument, který jsme v této statí nabídli pro další dis-

kusi, tedy nespočívá (pouze) v úsilí o převrácení dosavadní hierarchie mezi sexualitou (nadřazená kategorie) a genderem (dílčí součást problému). Naopak, upozorňujeme především na to, jakým způsobem v současnosti aplikovaná (a teoreticky nereflektovaná) hierarchie vede ke zjednodušení obou kategorií a jejich vzájemného vztahu, a nemůže tedy sloužit k objasnění a komplexnímu výkladu popisované problematiky.

Literatura

- Angelone, D. J., Hirschman, R., Suniga, S., Armeý, M., Armelie, A. 2005. „The Influence of Peer Interactions on Sexually Oriented Joke Telling.“ *Sex Roles*, Vol. 52, No. 3–4: 187–199.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Brandenburg, B. J. 1997. *Confronting Sexual Harassment: What Schools and Colleges Can Do*. New York: Teachers College Press.
- Butler, J. 1994. „Against Proper Objects.“ *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*. Vol. 6, No. 2–3: 1–26.
- Butler, J. 1996. „Sexual Inversions.“ Pp. 59–76. in Hekman S. (ed.). *Feminist Interpretations of Michel Foucault*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Butler, J. 2004. *Undoing Gender*. London/New York: Routledge.
- Cvrčková, F. 2010. „Dohnat a předejnat.“ *Blog.respekt.cz*. [online]. Dostupné z: <<http://cvrcokva.blog.respekt.ihned.cz/c1-45947940-dohnat-a-predejnat>>.
- DeSouza, E., Fansler, A. G. 2003. „Contrapower Sexual Harassment: A Survey of Students and Faculty Members.“ *Sex Roles*, Vol. 48, No. 11–12: 529–542.
- Dougherty, D. S. 1999. „Dialogue Through Standpoint: Understanding Women's and Men's Standpoints of Sexual Harassment.“ *Management Communication Quarterly*, Vol. 12, No. 3: 436–468.
- Dziech, B. W., Hawkins, M. W. 1998. *Sexual Harassment in Higher Education: Reflections and New Perspectives*. New York: Garland Publishing.
- Fausto-Sterling, A. 2000. *Sexing the body: gender politics and the construction of sexuality*. New York: Basic Books.
- Fitzgerald, L. F., Gelfand, M. J., Drasgow, F. 1995. „Measuring Sexual Harassment: Theoretical and Psychometric Advances.“ *Basic and Applied Social Psychology*, Vol. 17, No. 4: 425–445.
- Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality I: Vůle k vědě*, Praha: Herrmann a synové.
- Fraser, N. 1989. *Unruly Practices: Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gutek, B. A. 1995. „How Subjective Is Sexual Harassment? An Examination of Rater Effects.“ *Basic and Applied Social Psychology*, Vol. 17, No. 4: 447–467.
- Halberstam, J. J. 1998. *Female Masculinity*. Durham, N.C./London: Duke University Press. Hekman, S. (ed.) 1996. *Feminist Interpretations of Michel Foucault*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Horský, J. 2009, 7. listopadu. *Dodatek k jednání AS FHS UK ze dne 5. listopadu 2009*.
- Horský, J. 2010. „Irena Smetáčková – Petr Pavlík – Kateřina Kolářová: Sexuální obtěžování na vysokých školách, proč vzniká, jak se projevuje, co lze proti němu dělat.“ *Lidé/města*, [online] roč. 12, č. 1: 54. Dostupné z: <<http://lide-mesta.cz/index.php?id=688>>.
- Kalof, L., Eby, K. K., Matheson, J. L., Kroska, R. J. 2001. „The Influence of Race and Gender on Student Self-Reports of Sexual Harassment.“ *Gender and Society*, Vol. 15, No. 2: 282–302.
- Kelley, M. L., Parsons, B. 2000. „Sexual harassment in the 1990s: A University-wide survey of female faculty, administrators, staff, and students.“ *Journal of Higher Education*, Vol. 71, No. 5: 548–568.
- Kimmel, M. S. 2004. *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.
- Komárek, S., Havlíček, H. 2010. „Manuál moderního inkvizitora.“ *Hospodářské noviny*, 19.–21. února, s. 10.
- Králová, T. P., Kašpar, M. 2010. „Pozor na obscénní zvuky....“ [online]. Dostupné z: <<http://www.ukacko.cz/pozor-na-obscenni-zvuky-radi-prirucka-fhs-proti-obtezovani-stala-milion-a-ucitele-se-ji-smeji>>.
- Martíšek, D. 2010. „Genderové vyvažování.“ [online]. Dostupné z: <<http://martisek.blog.denik.cz/c/127265/Genderove-vy vazovani.html>>.
- McNay, L. 1992. *Foucault and Feminism: Power, Gender, and the Self*. Cambridge: Polity Press.
- Melichová, A. 2010. „Když učitel tak divně kouká.“ *HN.IHNED.CZ*. [online]. Dostupné z: <<http://hn.ihned.cz/c1-41250470-dopisy-a-e-mail>>.
- Nagl-Docekal, H. 2007. *Feministická filozofie: Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: Slon.
- Nedbálková, K. 2006. *Spoutaná rozkoš: Sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznici*. Praha: Slon.
- Paludi, M. A., Barickman, R. B. 1998. *Sexual Harassment, Work and Education: A Resource Manual for Prevention*. New York: State University of New York Press.
- Paludi, M., Nydegger, R., Desouza, E., Nydegger, L., Dicker, K. A. 2006. „International Perspectives on Sexual Harassment of College Students.“ *New York Academy of Sciences*, 1087: 103–120.
- Pechová, O. 2010a. „Kateřina Kolářová, Petr Pavlík, Irena Smetáčková: Sexuální obtěžování a jak se mu bránit: příručka pro studující vysokých škol.“ *Aula*, roč. 18, č. 3: 38.
- Pechová, O. 2010b. „Irena Smetáčková, Petr Pavlík, Kateřina Kolářová: Sexuální obtěžování na vysokých školách: proč vzniká, jak se projevuje, co lze proti němu dělat: příručka pro vedení vysokých škol a vyučující.“ *Aula*, roč. 18, č. 3: 39–40.
- Pryor, J. B., McKinney, K. 1995. „Research on Sexual Harassment: Lingering Issues and Future Directions.“ *Basic and Applied Social Psychology*, Vol. 17, No. 4: 605–611.

- Renzetti, C. M., Curran, D. J. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Rubin, G. 1992 (1984). „Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality.“ Pp: 267–293 in Vance C. S. (ed.). *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality*. London: Pandora.
- Savage, M., Witz, A. (eds.). 1992. *Gender and Bureaucracy*. Oxford: Blackwell.
- Sawicki, J. 1991. *Disciplining Foucault: Feminism, Power, and the Body*. London/New York: Routledge.
- Sedgwick, Kosofsky Eve. 1991. *The Epistemology of the Closet*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- Sedgwick, Kosofsky Eve. 1994. *Tendencies*, London/New York: Routledge.
- Scott, J. W. 1986. „Gender: A Useful Category of Historical Analysis.“ *The American Historical Review*, Vol. 91, No. 5: 1053–1075.
- Sev'er, A. 1999. „Sexual Harassment: Where We Were, Where We Are and Prospects for the New Millennium.“ *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, Vol. 36, No. 4: 460–497.
- Smetáčková, I., Pavlík, P. 2010. „Výzkum sexuálního a genderově motivovaného obtěžování na VŠ: výsledky dotazníkového šetření.“ Pp. 79–99 in Knotková-Čapková, B. (ed.). *Ročenka katedry genderových studií FHS UK 2009/2010*. Praha: FHS UK.
- Smetáčková, I., Pavlík, P. 2011. „Sexuální obtěžování na vysokých školách: Teoretické vymezení, metodologický přístup, výzkumné výsledky.“ *Sociologický časopis*, roč. 47, č. 2: 89–114.
- Sokolová, V. 2001. „Representations of Homosexuality and the Separation of Gender and Sexuality in the Czech Republic Before and After 1989.“ Pp. 273–290 in Isaacs, A. K. (ed.). *Political Systems and Definitions of Gender Roles*. Pisa, Italy: Edizione Plus, Università di Pisa.
- Sokolová, V. 2009. „Otec, otec a dítě: gay muži a rodičovství.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, Vol. 45, No. 1: 1–31.
- Stöckelová, T., Slačálek, O. 2010. „Studentky, co nosí v kabelce zrní.“ A2, 8/10.
- Tangri, S. S., Hayes, S. M. 1997. „Theories of Sexual Harassment.“ Pp. 112–128. in O'Donohue, W. (ed.). *Sexual Harassment: Theory, Research and Treatment*. Boston: Allyn & Bacon.
- Till, F. J. 1980. *Sexual Harassment: A Report on the Sexual Harassment of Students*. Washington, DC: U.S. Department of Education.
- Vohlídalová, M. 2010. „Sexuální obtěžování na vysoké škole. V ČR neexistující problém?“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 10, č. 2: 48–56.
- vy v Praze za finanční podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy v rámci Národního programu výzkumu II (číslo projektu 2E08058). Výzkumný tým vedl Ing. P. Pavlík, Ph.D., a zahrnoval Mgr. K. Kolářovou, Ph.D. a PhDr. I. Smetáčkovou, Ph.D. Dále se na projektu podílelo šest pomocných výzkumníků: Bc. K. Cidlinská, Mgr. E. Juračková, Bc. L. Slavíková, Bc. L. Vrbová, částečně Bc. M. Hynková a Bc. M. Fucimánová. Projekt měl následující cíle: 1. zmapovat stav poznání a praktická opatření v oblasti sexuálního obtěžování na vysokých školách v zahraničí, 2. prostřednictvím výzkumu na českých vysokých školách zjistit postoje studujících a míru jejich zkušeností se sexuálním obtěžováním ze strany vyučujících, 3. připravit materiály pro vedení vysokých škol a pro studující, které představí problematiku sexuálního obtěžování a možnosti jejího řešení. Ve stejném období byl uskutečněn výzkum s obdobnou tematikou Sociologickým ústavem AV ČR, Národním kontaktním centrem – Ženy a věda (Vohlídalová 2010).
- 2** V tomto článku se nebudeme podrobněji věnovat výsledkům výzkumu, ty jsou pojednány v jiných textech, např. I. Smetáčková, P. Pavlík (2010).
- 3** Např. Cvrčková, F. „Dohnat a předejít“, <http://cvrckova.blog.respekt.cz/c/132352/Dohnat-a-predehnat.html>; Komárek, S. a Havlíček, H. „Manuál moderního inkvizitora.“ <http://hn.ihned.cz/c1-40626340-manual-moderniho-inkvizitora>; Martišek, D., „Genderové vyvažování“, <http://martisek.blog.denik.cz/c/127265/Genderove-vyvažovani.html>; Melichová, A., „Když učitel tak divně kouká“, <http://hn.ihned.cz/c1-41250470-dopisy-a-e-mail>; Králová, T. a Kašpar M., „Pozor na obscenní zvuky...“, <http://www.ukacko.cz/pozor-na-obscenni-zvuky-radi-prirucka-fhs-proti-obtezovani-stala-milion-a-ucitele-se-ji-smeji>; pod uvedenými blogy a publicistickými texty se objevily rozsáhlé diskuse, které také stojí za pozornost. To je i případ textu, který recenzuje průběh veřejné debaty k problematice sexuálního obtěžování, která se uskutečnila na půdě FHS UK, Stöckelová, T. a Slačálek, O. „Studentky, co nosí v kabelce zrní.“ <http://www.advojka.cz/archiv/2010/8/studentky-co-nosi-v-kabelce-zrni>; všechny odkazy byly na posledy navštíveny 15. 5. 2011.
- 4** Např. Horský (2010), Pechová (2010a, 2010b).
- 5** Významové zúžení pojmu sexuální obtěžování je v laickém diskursu posilováno i tím, že české slovo „sexuální“ se vztahuje pouze na chování týkající se bezprostředně sexuality, zatímco anglické slovo „sexual“ v sobě zahrnuje jak po hlavní kategorizaci, tak sexualitu. Podrobněji viz kapitolu 2.
- 6** Tangri a Hayes (1997) nabízejí ještě podrobnější členění biologicko-evolučního modelu na přístup evoluční a hormonální a dále organizačního modelu na přístup, který akcentuje mocenské struktury v organizaci, a na přístup, který zdůrazňuje průnik genderového řádu do fungování organizace (tzv. sex-role spillover).
- 7** Na základě tohoto členění byl vytvořen standardizovaný dotazník SEQ (Sexual Experience Questionnaire), který je jedním z nejpoužívanějších nástrojů ve výzkumech sexuál-

Poznámky

1 Výzkumný projekt s názvem „Sexuální obtěžování na vysokých školách: výskyt a vnímání“ realizovala v letech 2008–2009 Fakulta humanitních studií Univerzity Karlo-

ního obtěžování a kterým jsme se inspirovali i v našem výzkumu. Podobně z něj vycházel i autorský tým realizující podobný výzkum v rámci Sociologického ústavu AV (viz Vohlídalová 2010).

8 Vnitřní členění sexuálního obtěžování prodělalo vývoj. Till původně rozlišil pět druhů chování, Fitzgerald a spol. je zredukovala na tři, respektive čtyři. V současné době je nejrozšířenější vymezení, které pracuje s třemi typy chování: „gender harassment“, „unwanted sexual attention“ a „sexual coercion“ (Fitzgerald et al. 1995).

9 Tato definice je nekriticky přejímána i v celé řadě relevantních zahraničních textů (viz např. Brandenburg 1997, Sevrer 1999, Paludi et al. 2006) a podle Kalof et al. (2001): „Většina badatelů využívá buď originální SEQ, nebo jeho revidovanou formu“ (285).

10 Nevítanou sexuální pozornost (tj. komentáře na tělo a vzhled, komentáře na sexuální chování, rozhovory o sexu, sexuální pohyby a gesta, pozvání na rande, snaha o navázání intimního vztahu) zažilo 22 % studujících. Sexuálnímu nátlaku (tj. narušování osobního prostoru, fyzické dotyky, výhoda za intimní sblížení, trest za nesouhlas s intimním sblížením) bylo vystaveno 6 % studujících.

11 Gender pojímáme jako základní kategorii a způsob společenské diferenciace, přičemž obecně platí, že způsoby konstruování diferencí/odlišností jsou ze své podstaty způsoby konstruování mocenských vztahů (Scott 1986, Bourdieu 2000). Gender je tedy ze své podstaty kategorií, která se snaží postihnout fungování specifického systému moci.

12 Mluvíme zde o tělech, nikoliv jako o a priori biologicky odlišných entitách, nýbrž jako o entitách, které jsou do odlišnosti disciplinovány dominantními diskursy. Termíny „sex“ a pohlaví je tedy v kontextu následujícího textu potřeba číst podobně jako pojem gender, tj. jako sociální konstrukty. Jelikož ale pracujeme převážně s koncepcí Michela Foucaulta, přebíráme v této části jeho pojmosloví. (Pro feministickou reflexi Foucaultových tezí a pro jejich zhodnocení ve vztahu k genderové kritice viz např. Hekman 1996, McNay 1992, Sawicki 1991).

13 Ačkoliv ani teorie M. Foucaulta nebo J. Butler nejsou v žádném případě přijímány nekriticky (viz např. Fraser 1989, Nagl-Docekal 2007), vzájemná provázanost mezi genderem a sexualitou je nejenom všeobecně akceptována, ale tvoří jeden z klíčových teoretických postulátů v konceptualizacích genderu i sexuality. Viz např. práce Anne Fausto-Sterling (2000), Judith Butler (2004), ale také práce Eve Sedgwick Kosofsky (1991, 1994), Judith Jacka Halberstam (1998) a řady dalších. Z českých prací např. studie Věry Sokolové (2001, 2009) a Kateřiny Nedbálkové (2006).

14 Také většina studujících (82 %) v našem výzkumu považovala tento scénář za nejčastější.

15 To se samozřejmě netýká pouze interakcí mezi muži a ženami, nýbrž i situací, kdy k nevhodnému a/či obtěžujícímu chování dochází mezi dvěma muži nebo dvěma ženami. Například tehdy, kdy vyučující navyšuje svou mocenskou převahu pomocí hodnotících komentářů (a nezáleží

tolik na tom, zda jsou to komentáře pozitivní či kritické; pochvalné, znevažující, či dokonce zesměšňující) směrem k genderu a/či sexuální identitě studujícího.

16 Akademické svobody jsou definovány v § 4 zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách.

17 Tento argument zazněl ze strany všech našich kritiků.

18 Je spravedlivé podotknout, že autorka předesílá, že se vyjadřuje ke specifické problematice konsenzuálních vztahů mezi vyučujícími a studujícími. Ovšem již v další větě plynule přechází od konsenzuálních vztahů k obecné diskusi o vztazích mezi vyučujícími a studujícími na vysoké škole, čímž v zásadě vylučuje případy, kdy je zájem/chování vyučujícího nevyžádané a proti vůli studujících. Nesmyslnost a škodlivost navrhovaných preventivních opatření pak autorka spatřuje právě v tom, že zpochybňují schopnost studujících – jakožto dospělých lidí – nést zodpovědnost za své intimní vztahy. Normativní pozice, ze které autorka mluví, naopak předpokládá, že studující tuto zodpovědnost mají vždy v plné výši. Vzhledem k tomu, že používá definitivní termíny („nelze na nich [studujících] ale nechat jakoukoli část zodpovědnosti za to, jak a s kým navazují intimní vztahy“), rétoricky vyvazuje vyučující z jejich části zodpovědnosti za tyto vztahy. Problém ovšem leží jinde, a sice v definování profesionálního vztahu vyučující – studující jakožto vztahu erotického. Jednou z interpretací, která se zde nabízí k vysvětlení toho, proč se zde dospělost aktérů jeví jako dostatečná záruka proti zneužití moci, je to, že autorka odmítá vidět vztah mezi studujícími a vyučujícími jako vztah s mocenským komponentem. Namísto toho je tento vztah konstruován jako vztah primárně sexualizovaný.

19 Pro rozlišení pozice vyučujících a pozice studujících je přínosné odkázat na rozlišení a) moci institucionalizované, formálně ukotvené v řádu instituce vysoké školy a b) moci získané skrze jiné neformální a neformalizované struktury (viz např. Savage, Witz 1992).

20 Zcela v intencích genderových stereotypů v diskusích nezaznívá, že z neformální moci pramenící z genderového řádu mohou těžit i studující/muži. A zcela zneviditelněná zůstává otázka dynamiky genderovaných vztahů mezi vyučujícími a studujícími mimo heterosexuální schéma a zahrnutí mocenského diferenciálu pramenícího z konfliktu různých genderových pozic (např. různých forem maskulinity či femininity).

21 Vzhledem k hlavním cílům toho textu a vzhledem k prostorovým omezením vynecháváme zde případy, kdy se obtěžování dopouštějí studující vůči vyučujícím či ostatním studujícím.

22 Podrobněji k rozdílu mezi objektivní a subjektivní definicí viz I. Smetáčková, P. Pavlík (2011).

23 Z intenzity a stylu kritických reakcí a diskusí by se mohlo zdát, že pomyslný etický kodex vyučujících v českém kontextu sexuálního obtěžování nezahrnuje. Nicméně velká většina pedagogů a pedagožek problém sexuálního obtěžování vidí a odvolává se na nutnost konkrétní případy řešit. Nesouh-

las a odmítání jsou tedy namířeny spíše směrem ke konceptualizaci sexuálního obtěžování, a tedy i k uznání (spolu)zodpovědnosti vyučujících za vznik prostředí, ve kterém může k obtěžování docházet.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2011

*Kateřina Kolářová působí jako odborná asistentka na katedře genderových studií, FHS UK. V zimním semestru 2011 přednáší jako zvaná přednášející na Institut für Politikwissenschaft Vídeňské univerzity. Výzkumně se věnuje feministickým kulturním studiím a především intersekcí genderových a queer studií se studií kulturních konstruktů mentální a tělesné jinakosti a/či nezpůsobilosti (disability studies). Nejnovější studie publikovala v *Hegemony and Heteronormativity: Revisiting 'The Political' in Queer Politics* (2011), *Review of Disability Studies. International Journal* (2010) a *Körperkonstruktionen und Geschlechtermetaphern. Zum Zusammenhang von Rhetorik und Embodiment**

(2009). V současnosti připravuje antologii teoretických textů z oboru disability studies (vyjde v nakladatelství Slon 2012). Korespondenci zasílejte na: cakaba@seznam.cz.

PhDr. Irena Smetáčková, Ph.D., působí na katedře psychologie Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Z teoretického i výzkumného hlediska se dlouhodobě zabývá genderovým zatížením vzdělávání, zvláště pedagogickou komunikací, vrstevnickými vztahy a budováním genderové identity v rámci školní socializace. Korespondenci zasílejte na: irena.smetackova@pedf.cuni.cz.

Ing. Petr Pavlík, Ph.D., v současnosti působí jako ředitel Institutu magisterských studií a člen katedry genderových studií Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, kde vyučuje kurzy zaměřené na metodologii v sociálních vědách a prosazování genderové rovnosti. Ve svém výzkumu se věnuje především problematice zavádění genderové rovnosti a institucionalizace politiky rovných příležitostí v ČR. Korespondenci zasílejte na: petr.pavlik@seznam.cz.

Právě vychází číslo 5/2011 Sociologického časopisu / Czech Sociological Review

Z obsahu:

Tereza Pospíšilová: Dobrovolnictví v České republice před rokem 1989: diskurzy, definice, aktualizace – Kateřina Vojtíšková: Školní úspěšnost a její (re)produkce na základní škole – Jiří Vinopal: Indikátor subjektivní kvality pracovního života – Zdeněk R. Nešpor: Sociolog(ie) mezi kolárkem, hákovým křížem a rudou hvězdou: Jaroslav Šima v dějinách české sociologie – Dušan Janák: Autorská a tematická struktura Sociologické revue. Příspěvek k sociologickému rozboru dějin české sociologie – Miloslav Petrusek: Návrat (sociologické) teorie do Čech? Východiska, stav a perspektivy

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, v. v. i. Přináší zásadní stati rozvíjející českou sociologii. Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://sreview.soc.cas.cz>. Vychází 6× ročně (4× česky, 2× anglicky). Cena jednoho výtisku bez DPH je 85 Kč. Předplatné na rok je 510 Kč. Informace o předplatném a objednávky vyřizuje: Sociologický časopis / Czech Sociological Review – redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1 tel. (+420) 222 221 761, 210 310 217–218, fax 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz